

УДК 821.161.2 «18-19»

Назарець В. М.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне)

ФОРМИ АВТОРСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЖАНРУ ПОСЛАННЯ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ ХІХ–ХХ СТ.

Статтю присвячено аналізу художнього феномену адресованої лірики як метажанрового утворення, що вбирає до себе три поетичні жанри – послання, присвяту, віршований лист. Досліджуються форми авторської жанрової рефлексії в текстах української адресованої лірики, її комунікативно-діалогічна організація, художні чинники, що визначають семантику її адресованості.

Ключові слова: *метажанр, жанрова рефлексія, діалогічність, адресована лірика, послання, присвята, віршований лист.*

Стаття посвящена анализу художественного феномена адресованной лирики как сверхжанрового образования, включающего в себя три поэтические жанры – послание, посвящение, стихотворное письмо. Исследуются формы авторской жанровой рефлексии в текстах украинской адресованной лирики, ее коммуникативно-диалогическая организация, художественные факторы, определяющие семантику ее адресованности.

Ключевые слова: *сверхжанр, жанровая рефлексия, диалогичность, адресованная лирика, послание, посвящение, стихотворное письмо.*

This article deals with the analysis of the addressed lyrics artistic phenomenon as supergenre formation which includes three poetic genres – message, dedication, poetic letter. Authors genre reflection forms in the Ukrainian addressed lyrics texts investigated, its communicative-dialogic organization, artistic factors defining semantics of its addressing.

Key words: *supergenre, genre reflection, dialogueness, addressed lyrics, message, dedication, poetic letter.*

Постановка наукової проблеми. Серед актуальних питань сучасної жанрології важливе місце посідає проблема метажанру, тобто такого

синтетичного художнього утворення, яке охоплює спектр окремих жанрів, споріднених за певними структурно-семантичними ознаками (праці Р. Співак, Н. Лейдермана, О. Бурліної, О. Кудрявцевої, О. Галича, Т. Бовсунівської та ін.). До числа подібних метажанрових утворень відноситься й адресована лірика, художній феномен якої останнім часом усе частіше привертає увагу дослідників (праці Л. Кіхней, Є. Дмитрієва, С. Артёмової, А. Боровської, Т. Протасової, П. Кузнецова, М. Ткачука, Ю. Клим'юка, В. Корнійчука, А. Ткаченка, Б. Іванюка та ін.). **Метою** статті є аналіз форм авторської жанрової рефлексії в текстах української адресованої лірики.

Виклад основного матеріалу. В аспекті сучасних генологічних типологій адресовану лірику можна кваліфікувати як один із різновидів медитативно-зображальної лірики (за класифікацією Г. Поспелова). Так, якщо у власне медитативній ліриці відтворено авторські роздуми та рефлексії з приводу певних життєвих явищ, то в медитативно-зображальній ці роздуми поєднано з елементами предметного зображення явищ, з приводу яких виникає рефлексія. Медитативно-зображальний тип лірики є внутрішньо неоднорідним і, як наслідок, може ґрунтуватися на різних художніх домінантах. Зокрема, у «медитативній» складовій можна виокремити власне рефлексивну (з акцентом на заглиблення у свідомість авторського «я» у формі емоційних, але раціонально артикульованих роздумів) і сугестивну (з наголосом на елементах емоційного самонавіювання, якими супроводжуються авторські роздуми) домінанти. В «зображальній» складовій медитативної лірики може домінувати і власне предметно-зображальний (більш-менш деталізований опис певних життєвих природних явищ або людських образів), і комунікативно-зображальний (опис, у якому модельовано ситуацію уявного спілкування суб'єкта поетичного висловлювання із його адресатом) елементи. Цей останній елемент передбачає транспозицію поетичного твору зі сфери автопсихологічної лірики в площину лірики адресованої. Така теза цілком відповідає загальноприйнятій (в колі теоретиків жанру адресованої лірики) думці, що домінантною ознакою цього жанрового різновиду є феномен підкресленої

адресації у тому сенсі, що саме вона у цьому типі ліричних творів стає предметом зображення.

Адресовану лірику слід потрактовувати як загальне означення такого метажанрового утворення, що охоплює поетичні жанри з підкресленою адресною настановою, інакше кажучи, жанри, в яких предметом зображення виступає комунікація із внутрішньотекстовим адресатом.

Традиційно літературознавці розрізняють три основні жанри (у контексті їхньої метажанрової належності більш логічно називати їх жанровими формами у значенні різновидів більш загального поняття) – послання, присвяту і віршований лист. У статусі художньої модифікації певного загального для них інваріантного цілого (адресованої лірики) всім трьом жанровим формам, відповідно, притаманні такі генологічні ознаки, які, з одного боку, є спільними для них, доводять їхню належність саме до цього метажанрового утворення, а з іншого, репрезентують дещо відмінний, специфічний спосіб вияву загальних для цього метажанрового утворення генологічних принципів, що, власне, й дає теоретичні підстави розглядати їх як окремі жанрові форми.

Хоча всі три жанрові форми відомі з часів античності, провідною з них (принаймні в кількісному аспекті та аспекті представленості у теоретичних рефлексіях дослідників) варто визнати послання (в класицистичному варіанті – епістолу), яке, фактично, потрактовують як інваріантну модель адресованої лірики. Справді, саме у посланні, на думку дослідників, у найбільш очевидній формі сконцентровано «родові» генологічні ознаки адресованої лірики: підкресленість адресної настанови, наявність внутрішньотекстового адресата, імітація діалогу між автором і адресатом, маркованість адресної настанови заголовком вірша та численними формами введенного до тексту «зверненого слова». У двох інших жанрових формах адресованої лірики – присвяті та віршованому листі – ці ознаки або не мають такого чіткого вияву, або ж виступають у дещо послабленій (з точки зору підкресленості адресної настанови) формі. Власне, й теоретичний контекст усвідомлення водночас тотожності та неоднорідності цих жанрових форм сформовано далеко не

відразу. У XVIII ст. терміном послання позначали дві жанрові модифікації адресованої лірики – віршований лист і віршовану епістолу. Втім, їх (принаймні в поетичній практиці) певною мірою розмежовували: зміст «листа» передбачав переважно орієнтацію на приватне життя особи, а зміст епістоли – на високу морально-дидактичну або філософську риторику й у цій якості апелювання до громадського, суспільного життя. Крім вказаних, наводились й інші відмінні ознаки: «1. Лист, на відміну від епістоли, можна, але не обов'язково опубліковувати. 2. Лист адресують не державному діячеві, а приватній особі («приятелеві»). Якщо й вказують її посаду, то лише формально, для дотримання етикету. 3. Адресант листа – приватна особа, а «автор» епістоли – або державний діяч, або поет, який повчас і спрямовує аудиторію (тобто епістола є більш риторичною). 4. Лист – жанр камерний, наближений до елегії, а епістола – до оди. 5. Віршований лист, на відміну від епістоли, імітує поштовий лист і навіть передбачає його «відправлення» [Артемова 2004:15].

Водночас, межа між цими модифікаціями не була надто жорсткою: і теоретики, і поети найчастіше послуговувалися цими термінами як синонімами. З другої половини XVIII ст. послання починають протиставляти й епістолі, й віршованому листу, хоча, знову ж таки, відмінність між останніми не було регламентовано як теоретично принципову. Різниця між епістолою та віршованим листом зберігалась у тому ж вигляді, як і раніше, тоді як послання почали протиставляти епістолі як комунікацію більш дружнього й інтимного (а не офіційного, як у епістолі) характеру, а також як нову жанрову форму, не зорієнтовану на жодні художні канони, якою започатковували в літературі поезію сентименталізму, а згодом і романтизму (на противагу заангажованій нормативними приписами класицистичній епістолі). На відміну від віршованого листа, зорієнтованого переважно на побут, послання почали сприймати як форму більш «олітературену», розраховану на маніфестацію естетичних поглядів, літературну дискусію або суспільну полеміку.

Спробу більш чіткого трактування генологічних відмінностей жанрових форм адресованої лірики зроблено вже у літературознавстві XX ст., утім,

однозначного вирішення визначення принципів меж між жанровими формами адресованої лірики уникають і літературознавці ХХ ст. з огляду на те, що окреслити чіткі понятійні межі між жанровими формами адресованої лірики досить непросто і навряд чи можливо взагалі, зважаючи на те що в реальній поетичній практиці поети (особливо сучасні) нечасто дотримуються принципу «чистоти жанру», контамінуючи ознаки останнього в широкому спектрі індивідуально-авторських жанрових форм. З іншого боку, наявність виокремлених жанрових форм адресованої лірики зафіксовано у поетичній практиці, зокрема в заголовках або підзаголовках поетичних творів. Шляхом аналізу досліджуваного масиву поетичних текстів адресованої лірики було відібрано достатньо значну кількість творів з ознаками вищеназваної авторської жанрової рефлексії. Зокрема, серед творів, співвіднесених із посланням, спостережено поетичні тексти з авторським жанровим рефлексивом:

а) безпосередньо у заголовку: В. Еллан-Блакитний «З дружніх *посланій* землякам» (В. Сосюрі, О. Вишні); Є. Маланюк «*Посланіє*»; М. Рильський «Рибальське *посланіє* (Братові Іванові)», «Друге рибальське *посланіє*, зовсім не до рибалки адресоване (В. Петрову)», «Олександрові Довженку дружнє *посланіє*»; А. Малишко «*Посланіє* товаришам поетам»; М. Шеремет «Дружнє *посланіє* (Дм. Косарику)»; Ю. Липа «*Посланіє* до двох моїх братів»; М. Нагнибіда «*Послання* сталеварам», «*Послання* в Башкірію Мустаю Каріму»; І. Калинець «*Послання* до Л. Медведя»; В. Герасим'юк «Перше *послання* Дмитра з Кутів до галичан», «Друге *послання* Дмитра з Кутів до галичан»; В. Коломієць «*Послання* з літа»; Д. Кремінь «Елегійне *послання* братові (Іванкові)», «*Послання* до загубленої адресатки»; Р. Лубківський «*Послання* (Тим, кого це стосується)», «*Посланіє* до себе»; М. Сингаївський «*Послання* Йордану Мілеву»; О. Тарнавський «*Послання* письменникам в Україні та в інших країнах СРСР сущих»;

б) у підзаголовку: М. Бажан «В день жовтня – братам (*Послання з фронту*)»;

в) у тексті твору: В. Махно «Гертруда Стайн»; С. Пушик «Лист»;

останнім часом пишуться *послання*
– країна в стані і Гертруда в стайні –
одна – війни а друга – стала віршем
паризьким – з варіантів й копій –
це все що нині при тобі і тобі
– як сніг нью-йоркський – що часами тішить
останнім часом пишуться *послання*
– поетам й риbam – як процес згасання –
листи складаєш поміж днів і файлів
з приміткою: для давніх адресатів
[Махно 2007:74].

Моїх *послань* великий листопад
Тобі щодня приносять листоноші.
Я дуже хочу в гості до Карпат,
Та поки що приїхати не можу
[Пушик 2004:175].

Із жанровим рефлексивом «послання» типологічно можна співвіднести й інші рефлексиви із семантикою адресованості:

– супліка: П. Гулак-Артемовський «*Супліка* до Грицька Квітки»; С. Гординський «*Суплікація* в десятиріччя»; І. Світличний «*Супліка* графомана-демократа», «*Супліка* до пана редактора»; М. Осадчий «Нью-Йоркська елегія (*Супліка* до Івана Драча)»;

– привітання: М. Вороний «*Привітання* (синові на іменини)»; О. Тарнавський «*Адрес* на виступ двох поетес»;

– лемент: М. Вороний «*Лемент*»;

– маніфест: Б. Грінченко «*Маніфест*»; П. Карманський «*Зазивний маніфест*»; В. Еллан-Блакитний «*Маніфестація*»; Г. Чупринка «*Маніфест*»;

– вінок: В. Самійленко «*Вінок* Тарасові Шевченку в день 26 лютого»; П. Воронько «*Вінок* друзям»; С. Йовенко «У землі, у води, у вітру... (У *вінок*

шани Тарасу Шевченку)», «П'ятигорське сходження (У вінок слави М. Ю. Лермонтову)»; В. Коломієць «Слово у вінок Івану Котляревському»;

– побажання: В. Еллан-Блакитний «Побажання під Новий рік»;

– декларація: М. Рильський «Декларація обов'язків поета й громадянина»;

– інвектива: Н. Лівицька-Холодна «Інвектива (Товаришам подорожі по Німеччині)»;

– записка: П. Гулак-Артемівський «Справжня добрість (Писулька до Грицька Пронози)»; О. Тарнавський «Записка синам»; С. Гордасевич «Записка»; І. Драч «Етюд – копія записки»; Б. Мельничук «Пояснювальна записка закоханого»; Т. Федюк «Записка»;

– промовляння: В. Неборак «Промовляння до коханки, поцупленої з шістдесятих», «Промовляння до кішки»;

– величання: М. Вінграновський «Величальна народів», «Величальна молодії для молодого»;

– надпис: І. Калинець «Віршовії надписи»;

– запрошення: С. Крижанівський «Запрошення в гості».

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, у статті були зацентровані такі актуальні художні феномени, як метажанр і, зокрема, метажанрове утворення адресованої лірики, а також проаналізовані форми авторської жанрової рефлексії в текстах української адресованої лірики. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у системно-цілісному студіюванні структурно-семантичних жанрових ознак адресованої лірики.

БІБЛІОГРАФІЯ

Артемова 2004 – Артемова С. Ю. Лирическое послание в литературе XX века : поэтика жанра : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / С. Ю. Артемова. – Тверь, 2004. – 175 с.

Махно 2007 – Махно В. Cornelia Street Cafe : Нові та вибрані вірші / В. Махно. – К. : Факт, 2007. – 224 с.

Пушик 2004 – Пушик С. Г. Твори : в 6 т. / С. Г. Пушик. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2004. – Т. 1 : Поезії. – 2004. – 536 с.